

Особливості свободи як принципу конституційного ладу

О. Члевик

аспірант кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

У статті визначено особливості свободи як принципу права і принципу конституційного ладу, проведено розмежування між конституційними принципами та принципами конституції.

Ключові слова: свобода, принципи конституційного ладу, свобода як принцип конституційного ладу, конституційні принципи, принципи конституції.

Розвиток демократичної держави неможливий без гарантування і забезпечення основоположних принципів права. Їх складовою частиною є принципи конституційного ладу, яким притаманні як властивості основоположних принципів загалом, так і риси, що виявляють їх специфіку як певної юридичної категорії. Свобода є і основоположним принципом права, і принципом конституційного ладу, без неї неможливе існування правової системи. «Свобода без права є анархією, а отже — знищенням свободи»¹.

Метою статті є визначення особливостей свободи як принципу конституційного ладу і конституційного принципу, а також з'ясування їх (принципів) значення.

Основоположні принципи права — це система найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, закріплених у праві, які є концентрованим виявом найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні цій системі права, і визначають її характер і напрями подальшого розвитку². В основі кожного відповідного принципу лежить певна ідея, яка є фундаментальною, керівною. Вона має програмний характер, відзначається універсальністю, самодостатністю³.

Для аналізу принципів більш вдалим є використання терміна «вимога», який характеризує особливості останніх: обов'язковість, імперативність, категоричність. Таку думку висловила О. Уварова, зазначивши, що принципи — це система вимог до належної і можливої поведінки людей, які відображають визнані у суспільстві цінності й утворюють спрямовану на регулювання суспільних відносин ієрархічну єдність⁴. Від принципів права необхідно відрізнити правові принципи, під якими розуміють категорії правової свідомості, елементи правової ідеології,

¹ Ратцингер Й. (Бенедикт XVI). Ценности в эпоху перемен. О соответствии вызовам времени : пер. с нем. / Й. Ратцингер. — М. : Библиейско-богослов. ин-т св. апостола Андрея, 2007. — С. 32.

² Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія / С. П. Погребняк. — Х. : Право, 2009. — С. 37.

³ Малахов В. П. Концепция философии права / В. П. Малахов. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. — С. 178–179.

⁴ Уварова О. О. Принципы права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика : монографія / О. О. Уварова. — Х. : «Друкарня МАДРИД», 2012. — С. 5.

які звичайно передують створенню норм права і мають певне соціально-політичне забарвлення¹.

Для детальнішого аналізу свободи визначимо ознаки принципів права взагалі. По-перше, як уже зазначалося, вони є концентрованим вираженням найважливіших сутнісних рис і цінностей, властивих певній системі права. Це фундаментальна ознака принципів права, яка поширюється й на принципи конституційного ладу. Дуже слушно зазначає суддя Верховного Суду Ізраїлю М. Чешін: «Усе це — принципи, цінності, доктрини — є *prima facie* (на перший погляд) надправовими, але вони слугують якорем для права, для кожного закону, і жоден закон не може бути переказаний без них»².

По-друге, для принципів права є характерним найвищий ступінь абстрагування, що свідчить про їх загальний характер. Тобто їх застосування передбачає вирішення різних спірних питань відповідно до одного й того самого правила, закріпленого принципом права. Це робить принципи інструментами, що дозволяють інтегрувати у правопорядок соціальні реалії і цінності поточного моменту³.

По-третє, принципи права є більш усталеними порівняно з нормами права, проте це не свідчить про їх незмінність. Принципи права вдосконалюються разом із суспільством. Як зазначав Л. Фридмен, принципи є постійними, такими, що довго живуть, частинами правової системи, які були в ній завжди і будуть такими самими упродовж тривалого часу⁴.

По-четверте, принципи права фіксуються в зовнішніх формах права. Це можуть бути як закони, так й інші джерела права.

По-п'яте, вони визначають зміст системи права та напрями її подальшого розвитку. «Принципи концентрують результат розвитку права, у них втілюється нерозривний зв'язок минулого, сьогодення, майбутнього»⁵.

По-шосте, принципи права мають регулятивний характер. Але на відміну від норм права, які містять конкретні приписи щодо поведінки, вони закріплюють загальні положення.

Проаналізувавши ознаки принципів права, можна дійти висновку про їх істотне значення та вплив на всю правову систему загалом. Для свободи, яка є складовою системи принципів права, характерні такі самі ознаки. Окрім того, для неї як однієї з визначальних ідей конституціоналізму притаманні:

- вища імперативність, загальність, універсальність, значущість, стійкість і стабільність упродовж невизначено тривалого часу;
- спрямовування розвитку і функціонування всієї правової системи;
- вплив на напрями правотворчої, правозастосовної та інших форм юридичної діяльності;

¹ Шаповал В. М. Конституційні системи зарубіжних країн : навч. посіб. / В. М. Шаповал. — К. : Вища школа, 1992. — С. 20.

² Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С. Шевчук. — К. : Реферат, 2007. — С. 279.

³ Бергель Ж.-Л. Общая теория права : пер. с фр. / Ж.-Л. Бергель. — М. : Nota bene, 2000. — С. 350.

⁴ Фридмен Л. Введение в американское право / Л. Фридмен ; пер. с англ. ; под ред. М. Калантаровой. — М. : Прогресс, Универс, 1993. — С. 10.

⁵ Лившиц Р. З. Теория права / Р. З. Лившиц. — 2-е изд. — М. : БЕК, 2001. — С. 200.

- роль одного з найважливіших критеріїв законності дій громадян, посадових осіб та інших суб'єктів права;
- сприяння заповненню прогалин у праві;
- підвищення рівня правосвідомості в суспільстві;
- регулятивний характер.

Важливість принципів права постійно констатують у своїх рішеннях Конституційний Суд України і Європейський суд з прав людини. Останній при вирішенні справ активно посилається на принципи права, покладені в основу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод¹. В одному зі своїх рішень він наголосив, що надання будь-якого тлумачення прав і свобод, які гарантуються, має відповідати «загальному духу Конвенції — правового акта, метою якого є забезпечення й розвиток ідеалів і цінностей демократичного суспільства»².

У своїх рішеннях Конституційний Суд України використовує принципи права, по-перше, як єдину нормативну основу при вирішенні справи (наприклад, Рішення у справі про статус народного депутата України³), по-друге, як додаткове правове обґрунтування, коли вони виступають не безпосередньо основою вирішення справи, а інструментом встановлення дійсного змісту норм права: «вирішальне значення для правого розуміння положень Закону... мають конституційні принципи і норми»⁴.

Ідея свободи є однією з основ принципів права, тим стрижнем, котрий має проходити через увесь зміст позитивного права. Принцип диспозитивності є одним із найкращих виявів свободи, що отримав безпосереднє закріплення у статті 19 Конституції України. Витоки цього принципу можна знайти ще в Римському праві: «*Libertas est naturalis facultas eius quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut prohibetur*» — свобода є природною здатністю кожного робити те, що йому завгодно, якщо це не заборонено силою чи правом⁵. Вимога диспозитивності закріплена у статті 5 Декларації прав людини і громадянина 1789 року: «...Усе, що не заборонено законом, те дозволено, і ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законом».

¹ Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / М. Де Сальвіа. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. — С. 44.

² Там само. — С. 34.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про статус народного депутата України» в редакції Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про статус народного депутата України» від 25 вересня 1997 року (справа про статус народного депутата України)» від 10 травня 2000 року № 8-рп/2000 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 37. — Ст. 1592.

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України і Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини сьомої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа щодо права на пільги) від 6 липня 1999 року № 8-рп/99 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 27. — Ст. 1342.

⁵ Дигесты Юстиниана : пер. с лат. / отв. ред. Л. Л. Кофанов. — М. : Статут, 2002. — Т. 1. — Кн. I–IV. — С. 116–117.

Крім загальних ознак, властивих свободі як принципу права, вона характеризується певними особливостями.

1. *Діапазон поширення на галузі права.* Так, принцип свободи закріплений і в цивільному законодавстві, хоча й безперешкодно. Для прикладу згадаємо Цивільний кодекс УРСР 1963 року, стаття 48 якого обмежувала принцип свободи: визнавалася недійсною та угода, яка не відповідала вимогам закону. З прийняттям Цивільного кодексу України 2003 року межі свободи розширилися. Зокрема, статтею 6 закріплено, що сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд, за винятком ситуацій, коли в таких актах це заборонено, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами. Принцип диспозитивності втілюється в частинах третій, четвертій статті 7 Сімейного кодексу України; у трудовому праві (в реалізації принципу свободи трудового договору)¹.

2. *Легітимність.* Механізм забезпечення легітимності принципів права здійснюється через втілення в них визнаних у суспільстві цінностей². Свобода як всезагальна цінність є основою принципу свободи. У свою чергу останній, підлягаючи закріпленню нормами права, перетворюється на правовий. Таким чином, свобода є принципом права.

3. *Об'єктивність.* Як доречно зауважив професор М. Цвік, принципи слід розглядати не як привнесені у правову систему суб'єктивні за своєю природою ідеї, а як іманентно їй властиві незаперечні вимоги, пізнання яких пов'язане з аналізом самої суті права і закономірностей його розвитку³. Тобто, аналізуючи саму сутність права та особливості його розвитку, можна дійти висновку, що свобода є вимогою, властивою правовій системі, без якої остання не може існувати.

4. *Нормативність, під якою розуміють загальнообов'язковий характер вимог принципів права, що дозволяє їм виконувати функцію регулювання суспільних процесів, до того ж не тільки опосередковано через норми, а й самостійно*⁴. Нормативне закріплення свободи, хоч і не в прямій формі, втілюється в частині першій статті 19 Конституції України.

5. *Суспільна обумовленість.* Варто погодитися з Н. Шапталю в тому, що зміст принципів права обумовлений об'єктивними соціальними закономірностями. У них втілюються сутність, призначення та імперативна динамічна спрямованість певного правового інституту чи явища⁵. Спрямованість принципів

¹ *Трудове право України* : академічний курс / П. Д. Пилипенко, В. Я. Буряк, З. Я. Козак та ін. ; за ред. П. Д. Пилипенка. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : Ін Юре, 2006. — С. 46.

² *Мицкевич А. В.* Акты высших органов советского государства. Юридическая природа нормативных актов высших органов государственной власти и управления СССР / А. В. Мицкевич. — М. : Юрид. лит., 1967. — С. 25.

³ *Цвік М. В.* Методологічне значення принципів права / М. В. Цвік // Проблеми методології сучасного правознавства : матеріали конф. (9–10 жовт. 1996 р., м. Київ). — К., 1996. — С. 34.

⁴ *Козюбра Н. И.* Социалистическое право и общественное сознание / Н. И. Козюбра. — К. : Наук. думка, 1979. — С. 189.

⁵ *Шаптала Н.* До питання про правову сутність принципу соціальної справедливості податкового законодавства / Н. Шаптала // Вісник Конституційного Суду України. — 2012. — № 3. — С. 93.

права, і свободи зокрема, на захист визнаних суспільством цінностей відображено й у практиці Конституційного Суду України, який в одному зі своїх рішень зазначив: «конституційна норма... захищає та відображає цінності, закладені в Конституції України»¹.

6. *Первинність відносно норми права, тобто з філософської позиції свобода як регулятор суспільних відносин виникла раніше за норму права.* З іншого боку, інколи остання отримує формальне закріплення раніше за принцип права. Досить ґрунтовно це пояснив Ф. Гайек: «Мова нерідко виявляється неспроможною висловити те, на що цілком здатний зважити розум, зумовлюючи якісь дії. І ми часто не можемо передати словами те, що добре вміємо застосовувати на практиці. Правила, які керують діями, часто набагато абстрактніші й загальніші, ніж усе, що будь-коли вдавалося висловити мовою. Таких абстрактних правил людина навчається, наслідуючи конкретні дії та засвоюючи «за аналогією» здатність діяти в інших випадках за такими самими принципами, але сформулювати їх як принципи вона не спроможна»².

7. *Неможливість поглинання або скасування іншим принципом права.* Йдеться про співвідношення дії декількох принципів права одночасно. Т. Аллан наводить приклади можливих конфліктів принципів права: «Цінності безпеки держави і публічного порядку, а також суспільної безпеки можуть конкурувати зі свободою слова, свободою демонстрацій, свободою релігії і віросповідання та свободою інформації. Принципи чесності юридичного процесу й особистого доброго імені можуть іноді суперечити із принципом свободи слова»³. Досить зрозумілим і, на нашу думку, логічним механізмом вирішення конфлікту між принципами права є пропозиція Р. Дворкіна: «Принципи можуть прийматися до уваги й суперечити один одному при розгляді однієї й тієї самої справи. Це не означає, що справа має бути вирішена на підставі одного з них, а інші повинні відкидатися чи змінюватися. Незмінне формулювання принципу може мати значення у багатьох справах, але виявитися вирішальним лише в деяких з них... Ті принципи, які «пропагують» у конкретній справі, не скасовуються і не змінюються, оскільки значення кожного принципу залишається незмінним, навіть якщо у конкретному випадку його переважають інші принципи»⁴.

8. *Швидкість реагування на зміни суспільних відносин.* На відміну від норм права, які встановлюють певні правила поведінки, актуальні для конкретного сус-

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 1, частини першої статті 7, статей 8, 9, 10, частини четвертої статті 14, статті 17, частини першої статті 20, частини третьої статті 29 Закону України «Про прокуратуру» (справа про повноваження прокуратури відповідно до пункту 9 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України) від 10 вересня 2008 року № 15-рп/2008) // Офіційний вісник України. — 2008. — № 71. — Ст. 2396.

² Хайек Ф. А. Право, законодавство та свобода: нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії : в 3 т. / Ф. А. Хайек ; пер. з англ. — К. : Сфера, 1999. — Т. 1 : Правила та порядок. — С. 112.

³ Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія веховенства права / пер. з англ. Р. Семківа. — К. : Вид. дім «Кієво-Могилянська академія», 2008. — С. 91.

⁴ Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні : загальнотеоретична характеристика : монографія / О. О. Уварова. — Х. : «Друкарня МАДРИД», 2012. — С. 41.

пільства й у відповідний час, свобода як принцип права жорстко не фіксує зміст поведінки, надаючи можливість вибору, що сприяє швидкому реагуванню на зміни суспільного життя. «Особливо великим “запасом потужності” у цьому аспекті (реагувати на зміни суспільного життя. — О. Ч.) наділені загальні принципи права (справедливість, свобода, рівноправність тощо)»¹.

9. *Дуалістичний характер впливу, який виявляється у внутрішній системі принципів права й системі суспільних відносин.* Тобто свобода впливає на інші принципи права, зумовлює їх взаємозв'язок та вплив один на одного. Разом із тим свобода як принцип права є однією з вимог, відповідно до якої відбувається регулювання суспільних відносин нормами права. Свобода обов'язково має застосовуватися не лише у правотворчій, а й у правозастосовній діяльності. Так, Конституційний Суд України в Рішенні у справі про призначення судом більш м'якого покарання зазначив: «Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо»². Незважаючи на те, що у своїх рішеннях Конституційний Суд України неодноразово посилався на принципи права, проте прямото посилання на свободу як принцип не було. На нашу думку, це пов'язано з відсутністю його прямого формулювання в Основному Законі України, а його закріплене на доктринальному рівні визначення ставало предметом тлумачення Конституційного Суду України через різні форми вияву, наприклад, принцип диспозитивності.

Отже, свобода є невід'ємним елементом системи права, його основоположним принципом, перебуває в нерозривному зв'язку з іншими принципами права, для якого характерними є загальність, імперативність, універсальність, значущість, стійкість і стабільність упродовж невизначено тривалого часу; спрямовуючий характер розвитку й функціонування правової системи.

Із принципами права нерозривно пов'язані принципи конституційного ладу. Вони мають надзвичайно важливе значення, підтвердженням чого є їх безпосереднє закріплення в розділах I, III, XIII Конституції України. Про значущість останніх наголошував професор Ю. Тодика: «Закріплені в першому розділі Конституції принципи грають важливу роль не тільки для конституційного права, а й для інших галузей національної правової системи»³. На думку вченого, принципи конституційного ладу створюють каркас конституційного права, його головну конструкцію, на основі якої мають формуватися конституційно-правові зв'язки в умовах побудови в Україні демократичної, правової, соціальної держави⁴. Останні були пред-

¹ Козюбра Н. И. Социалистическое право и общественное сознание / Н. И. Козюбра. — К. : Наук. думка, 1979. — С. 187–188.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 // Офіційний вісник України. — 2004. — № 45. — Ст. 2975.

³ Тодика Ю. М. Основи конституційного ладу України : монографія / Ю. М. Тодика. — Х. : Факт, 2000. — С. 13.

⁴ Там само. — С. 15.

метом дослідження і В. Речицького, який зазначав, що принципи є частиною системи засад конституційного ладу поряд із правовими цінностями та гарантуючими нормами, мають основоположне значення для організації взаємодії громадянського суспільства і Української держави¹. Отже, без принципів конституційного ладу неможливий демократичний розвиток, а їх закріплення й гарантування є одним із першочергових завдань держави.

Для принципів конституційного ладу характерними є: 1) внутрішня єдність і системність положень, які регулюють відносини елементів ладу; 2) забезпечення стійких взаємозв'язків у правовідносинах між суб'єктами конституційного права; 3) наявність юридичних механізмів, які забезпечують цілісність конституційного ладу; 4) недопущення абсолютизації одного з принципів; 5) логічно і формально юридично обґрунтований порядок розміщення засад конституційного ладу в Конституції України; 6) сприяння втіленню конституційної системи у багатоманітності соціальної практики².

Проаналізувавши особливості принципів конституційного ладу, ми дійшли висновку, що вони є характерними також і для такого феномену, як свобода, що підкреслює необхідність закріплення її серед принципів конституційного ладу поряд з іншими. Незважаючи на те, що остання в ролі принципу не знайшла прямого закріплення в тексті Основного Закону України, це не позбавляє її впливу на елементи системи конституційного ладу й суспільні відносини, а лише вказує на необхідність усунення цього недоліку. Проте в Конституції України втілюються деякі вимоги, які впливають зі свободи як принципу конституційного ладу, зокрема:

— принцип «дозволено все, що не заборонено законом», який сприяє більш повній реалізації особою власної свободи (частина перша статті 19 Конституції України). Однією з важливих гарантій свободи є принцип «дозволено тільки те, що прямо передбачено законом», який стосується діяльності державних органів і посадових осіб (частина друга статті 19 Конституції України);

— принцип плюралізму, який є логічним розвитком ідеї автономії та передбачає існування різних концепцій життя, що втілюють у собі різні цінності, є не сумісними між собою і перебувають одна з одною у постійній конкуренції. Принцип плюралізму закріплений у частині першій статті 15 Конституції України, згідно з якою «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності». На сучасному етапі розвитку політичної системи головною проблемою дієвості принципу політичного плюралізму є слабкість, а в деяких випадках — і штучність політичних партій. На це звертали увагу вчені Ю. Барабаш, С. Лукаш, В. Колісник³. Що це означає? Політичні партії діють здебільшого у власних інтересах, не дбаючи про інтереси населення.

¹ Речицький В. В. Конституціоналізм. Коротка версія. Читанка з конституціоналізму для зацікавлених / В. В. Речицький. — Х. : Харківська правозахисна група, Права людини, 2014. — С. 73.

² Тодика Ю. М. Основи конституційного ладу України : монографія / Ю. М. Тодика. — Х. : Факт, 2000. — С. 26.

³ Правові основи формування та функціонування органів державної влади у контексті євроінтеграції : монографія / Ю. П. Битяк, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. ; за ред. акад. Ю. П. Битяка, проф. О. Г. Данильяна. — Х. : Право, 2010; *Демократичні засади організації*

Їх активність зростає перед виборами, проте справжньої роботи в напрямі розвитку держави та громадянського суспільства як такого немає. Що стосується принципу економічного плюралізму, то його розвиток і дієвість залежать від декількох чинників: 1) вдосконалення законодавчої бази, яка здатна унеможливити, з одного боку, криміналізацію бізнесу і його вихід у тінь, а з іншого — корупцію державних органів; 2) ефективна діяльність органів виконавчої влади, які забезпечать безумовне виконання всіх норм закону; 3) перебудова суспільної психології;

— принцип поваги та непорушності прав і свобод людини, який закріплено, зокрема, у статті 3 Конституції України і який передбачає, що права людини розглядаються як вища правова цінність, а їх утвердження і забезпечення є першочерговим обов'язком держави¹. Цей принцип обумовлює визнання пріоритету природних прав людини, що розглядається Конституційним Судом України «як один із засадничих принципів Конституції України, відповідно до якого Верховна Рада України як орган законодавчої влади має приймати правові акти, додержуючись такого підходу»². На необхідність встановлення правопорядку, який повинен гарантувати кожному утвердження та забезпечення прав і свобод, Конституційний Суд України звертав увагу також у Рішенні у справі про постійне користування земельними ділянками³. Крім того, для забезпечення свободи важливо, щоб обмеження, які запроваджуються державою, не зазіхали на саму сутність того чи іншого права і не призводили до втрати його реального змісту. Конституційний Суд України посилався на це правило в декількох рішеннях (у справі про постійне користування земельними ділянками, у справі про утворен-

та функціонування вищих органів державної влади України : монографія / за заг. ред. Ю. Г. Барабаша. — Х. : Право, 2013.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 // Офіційний вісник України. — 2004. — № 45. — Ст. 2975.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про особливості звільнення з посад осіб, які суміщають депутатський мандат з іншими видами діяльності» та конституційним поданням 89 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 90 Конституції України, статті 5 Закону України «Про особливості звільнення з посад осіб, які суміщають депутатський мандат з іншими видами діяльності» (справа про звільнення народних депутатів України з інших посад у разі суміщення) від 29 січня 2008 року № 2-рп/2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-08>

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05>

ня політичних партій в Україні¹, у справі щодо предмета та змісту закону про державний бюджет України²).

Свобода входить до системи конституційних принципів, які активно використовуються органом конституційної юрисдикції. Так, В. Бринцев та І. Андрущенко слушно зазначили, що Конституційний Суд України на основі аналізу Конституції України виробив систему конституційних принципів, які отримали змістовне навантаження й додаткову інтерпретацію у практиці конституційного судочинства. У цій системі виокремлюють п'ять підсистем принципів, і саме в першій згруповано ті, які декларують загальнолюдські цінності, серед яких важливе місце посідає й свобода³.

На думку В. Шаповала, конституційні принципи — це категорія правової свідомості, яка відображає насамперед ідеологію правлячих суспільно-політичних сил. Вони «не мають самостійного регулюючого значення. Відбиваючись у змісті конституційно-правових норм, вони набувають характеру принципів Конституції. Порівняно з останніми конституційні принципи є більш абстрактними»⁴. Аналізуючи таку позицію автора, можна дійти висновку, що значення мають лише так звані «принципи Конституції», які закріплюються конституційними нормами, а конституційні принципи — це не більше, ніж ідеологія. Єдине, з чим можна погодитися, — це необхідність розрізнення принципів Конституції та конституційних принципів. На нашу думку, останні є ширшим поняттям, яке охоплює і принципи Конституції. Але ми не зовсім погоджуємося з думкою автора про те, що регулююче значення мають лише принципи Конституції, адже в такому випадку свобода, наприклад, яка зараз прямо не закріплена на конституційному рівні, не може бути визнана принципом Конституції, й, будучи лише конституційним принципом, не має самостійного регулюючого впливу. Але це не так, оскільки свобода є невід'ємною частиною суспільного життя й регулює його. Вона є цінніс-

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 70 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 10, пункту 3 частини другої, частин п'ятої, шостої статті 11, статті 15, частини першої статті 17, статті 24, пункту 3 розділу VI «Заключні положення» Закону України «Про політичні партії в Україні» (справа про утворення політичних партій в Україні) від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007 // Вісник Конституційного Суду України. — 2007. — № 4. — С. 5–14.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 65 розділу I, пунктів 61, 62, 63, 66 розділу II, пункту 3 розділу III Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» і 101 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 67 розділу I, пунктів 1–4, 6–22, 24–100 розділу II Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України) від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008 // Вісник Конституційного Суду України. — 2008. — № 4. — С. 25–37.

³ Бринцев В. Застосування та інтерпретація стандартів (принципів) правової держави в конституційному судочинстві / В. Бринцев, І. Андрущенко // Вісник Конституційного Суду України. — 2008. — № 3. — С. 67–77.

⁴ Шаповал В. М. Конституційні системи зарубіжних країн : навч. посіб. / В. М. Шаповал. — К. : Вища школа, 1992. — 135. — С. 20.

тю, яка опосередковано закріплена на конституційному рівні, зокрема в статті 19 Конституції України. Ми вважаємо, що конституційні принципи — це широке поняття, яке охоплює не лише принципи Конституції, які мають конкретніше значення, на відміну від останніх, а й принципи, які виникають у процесі діяльності органу конституційної юрисдикції. Тому свобода є конституційним принципом, має самостійне значення у регулюванні суспільних відносин і надалі повинна отримати конституційне закріплення, що надало б їй і статусу принципу Конституції.

Конституційні принципи, які виробляються судом конституційної юрисдикції у процесі діяльності, втілюють у собі загальні цінності суспільства, що прямо впливає на суспільні відносини й розвиток держави. На цю особливість звертав увагу суддя Конституційного Суду Російської Федерації В. Лучин: «Нормативність конституційних принципів обумовлена тим, що вони акумулюють, узагальнюють найбільш важливі, соціально значущі явища і процеси матеріального й духовного життя суспільства, дають їм оцінку і вводять їх у рамки прийнятих у державі нормативів»¹. Тому логічним і правильним є процес правового закріплення цих цінностей через систему конституційних принципів, надаючи їм нормативного характеру. Свобода, будучи загальною цінністю суспільства, також потребує свого прямого закріплення для отримання статусу правового регулятора суспільних відносин та принципу Конституції.

Отже, проаналізувавши особливості принципів права, принципів конституційного ладу і конституційних принципів, їх співвідношення та місце свободи серед них, ми дійшли таких висновків. По-перше, свобода: є частиною системи принципів права та принципом конституційного ладу (хоч і не має поки що прямого закріплення в Основному Законі України), впливає на розвиток всієї правової системи; є ідеєю, що пронизує все право, й, отримавши своє конституційне закріплення, повинна пов'язувати між собою засади конституційного ладу; є фундаментом конституційного ладу, який легітимізований правом; виступає в ролі конституційного принципу; формально захищається й гарантується правом від посягань, хоча насправді, як довели події 2004 року та 2013–2014 років, може бути й обмежена.

По-друге, особливостями свободи як принципу права є: діапазон поширення на галузі права; легітимність; об'єктивність; нормативність; суспільна обумовленість; первинність відносно норми права; неможливість поглинання або скасування іншими принципами права; швидкість реагування на зміни суспільних відносин; дуалістичний характер впливу на принципи й суспільні відносини.

По-третє, свобода нерозривно пов'язана з такими принципами права, як рівність, гуманізм, справедливість, верховенство права.

По-четверте, свобода як конституційний принцип має самостійне значення й здійснює регулюючий вплив на суспільні відносини. Закріплення останнього в Конституції України надасть йому статусу правового регулятора суспільних відносин та принципу Конституції.

¹ Лучин В. О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации / В. О. Лучин. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. — С. 11.

По-п'яте, свобода як принцип конституційного ладу визначає низку вимог, які втілилися в Основному Законі України, серед яких, зокрема, принцип диспозитивності, плюралізму та пріоритету прав і свобод. Вона потребує свого прямого закріплення в нормах Конституції України, зокрема в розділі I, де зазначені інші принципи конституційного ладу, оскільки має змістовне, фундаментальне значення для правової системи загалом, будучи при цьому глобальною ціллю держави і суспільства. Свобода є однією з найголовніших потреб людини, предметом людських прагнень і людських вимог. Так, маючи свободу вибору, кожен із нас задовольняє власні потреби й інтереси та одночасно впливає на суспільство в цілому. Тому на сучасному етапі розвитку держави свобода обов'язково потребує свого закріплення на рівні Конституції України, а саме в розділі I, як принцип конституційного ладу.

Члевик Е. Особенности свободы как принципа конституционного строя.

В статье определены особенности свободы как принципа права и принципа конституционного строя, проведено разграничение между конституционными принципами и принципами конституции.

Ключевые слова: свобода, принципы конституционного строя, свобода как принцип конституционного строя, конституционные принципы, принципы конституции.

Chlevik O. Freedom as a principle of the constitutional order and its features. *The author describes the features of freedom as a principle of law, analyzes the features of freedom as a principle of constitutional order, carries out the distinction between the constitutional principles and the principles of the constitution.*

Key words: freedom, the principles of the constitutional order, freedom as the principle of the constitutional order, the constitutional principles, the principles of the constitution.